

**Daryuş Rahmaniyan¹: Torkiye-yi Osmani;
Medhel-i Ber Negah-i Sefernamevisan-i İrani
Ruzgar-i Kacariyye, Faslname-i Tarih-i Revabit-ı
Harici, Sal-i Sizdehom ve Çehardehom Őomare-i
52 ve 53 – Payiz ve Zemestan 1391, S. 29-35.**

**OSMANLI TÜRKIYESİ; KAÇAR DÖNEMİ
İRANLI SEYAHATNAME YAZARLARININ
BAKIŐLARI ÜZERİNE**

**Ottoman Turkey; on the Perspectives of
Iranian Travel Writers of the Qajar Period**

Çev: Murat Celep²

Öz

19. yüzyılda birçok İrani çeşitli gerekçelerle Osmanlı Türkiye'sine gidip gelmekte ya da orada ikamet etmekteydiler. Kaçar dönemi Farsça metinlerinde Osmanlı Türkiye'sine yönelik çok sayıda veriyle karşılaşmaktayız. Bu metinler söz konusu ülkenin sahip olduğu kültürel ve medeni durumunun çeşitli boyutlarını tasvir etmektedir. Bu tür verileri toplamak, düzenlemek ve ilmî olarak analiz etmek, iki ülkenin modernleşme sürecini anlamak açısından oldukça önemli ve faydalı gözükmektedir. Bu bağlamda söz konusu metin türlerinden birisi de seyahatnamelerdir. Bu seyahatnameler Osmanlı Türkiye'sine dair dikkate değer anekdotları bünyesinde barındırmaktadır. Söz konusu seyahatnameler arasında Mirza Salih Şirazi, Acudanbaşı, Mirza Hanlar Han İtisamülmülk, Hacı Siyah Mehellati'nin seyahatnamelerine işaret edilebilir. Bu makalede ise modern düşünce ve öğretilerin İran'a girişi sürecinde önemli bir yere sahip olan Mirza Salih Şirazi'nin seyahatnamesi ele alınacaktır. Mirza Salih'in seyahatnamesinde Rusya, İngiltere ve Osmanlı Türkiye'si tarihlerinin ilk defa Farsça olarak kaleme alınmış olması dikkati+

¹ Tahran Üniversitesi Öğretim Üyesi, E-posta: rahmanian@ut.ac.ir.

²Tahran Üniversitesi İslami Dönem İran Tarihi Doktora Öğrencisi, muratclp29@gmail.com, ORCID: : 0000-0003-2435-6530

çeken bir husustur. Mirza Salih'in anlamlı şekilde yaptığı işaretlerden, onun zikredilen ülkelerin tarihini ele almasındaki motivasyonunun söz konusu ülkelerin kaydettikleri ilerlemelerin sırrını anlamak olduğu anlaşılmaktadır. Mirza Salih Şirazi'nin tarih anlatımında okuyucu, Rusya ve İngiltere'nin ilerlemelerinin seyrini okuduğunda eş zamanlı olarak Osmanlı'nın görkemli bir hükümlanlık döneminin ardından girdiği çöküş ve yıkılış sürecini de idrak etmektedir.

Anahtar Kelimeler: İran, Türkiye, İranlı Seyahatname Yazarları, Mirza Salih Şirazi Seyahatnamesi.

Abstract

In the 19th century, many Iranians traveled to or resided in Ottoman Turkey for various reasons. In the Persian texts of the Qajar period, we encounter a large number of data on Ottoman Turkey. These texts describe various dimensions of the cultural and marital status of the country in question. Collecting, organizing and scientifically analyzing such data seems to be very important and useful in terms of understanding the modernization process of the two countries. In this context, one of the text types in question is travelogues. These travelogues contain remarkable anecdotes about Ottoman Turkey. Among the travel books in question, the travel books of Mirza Saleh Shirazi, Acudanbashi, Mirza Khanlar Khan Itisamulmulk, Hacı Siyah Mehellati can be pointed out. In this article, the travel book of Mirza Saleh Shirazi, who has an important place in the process of entry of modern thought and teachings into Iran, will be discussed. It is noteworthy that the dates of Russia, England and Ottoman Turkey were written in Persian for the first time in Mirza Salih's travel book. It is understood from the signs that Mirza Saleh made meaningfully that her motivation in dealing with the history of the countries mentioned was to understand the secret of the progress made by these countries. In Mirza Salih Shirazi's historical narrative, when the reader reads the progress of Russia and England, she simultaneously realizes the collapse and downfall of the Ottoman Empire after a glorious reign.

Keywords: Iran, Turkey, Iranian Travel Writers, Travelogue of Mirza Saleh Shirazi

Kaçarlar döneminde Osmanlı Türkiye'si modern düşüncelerin İran'a girdiği merkezlerden biriydi. Her iki ülke de Batı karşısında nispeten benzer bir durumdaydı ve yine her iki ülke de istibdat düzenine sahip olup kanunsuzluk ve de kültürel ve bilimsel yönlerden zafiyetle karşı karşıydılar. Geçmişteki gösterişli dönemlerini arkalarında bırakmış ve sömürgeci güçlerin kendileri üzerinde günden güne baskılarını artırdığı bu iki devlet, şimdi çöküşe doğru yol almaktaydılar. Bu durum karşısında Türkiye ve İran'da reform ve modernleşme süreci başladı ve her iki ülkede nispeten benzer tecrübeler yaşandı. Bu süreçte her

iki ülke de karşılıklı etkileşim içerisindeydi. İranlı yenilikçi seçkinler belli oranda Osmanlıdaki reform ve modernleşme sürecinden etkilendiler ve yine etki ettiler. Bunlar arasında Seyyid Cemaleddin Esedabadî³, Mirza Fethali Ahundzâde ve Mirza Melkem Han Nazımüddeve gibi ünlü isimler zikredilebilir.

Yukarıda verilen izahat dikkate alındığında daha iyi bir tasvir sunabilmek adına her iki ülke halkı ve seçkinlerinin birbirlerini tanımaları zaruridir. Kaçar döneminin çeşitli eser, belge ve raporlarında Osmanlı'nın kültürel, toplumsal ve siyasi durumuna yönelik çok değerli bilgiler aktarılmıştır. Tarihi ve edebi metinler, siyasi belge ve raporlar, elçi, seyyah ve hacıların seyahatnameleri ve yine dönemin gazeteleri arasında dağılmış olan bu bilgiler bir araya getirilip sınıflandırıldığı takdirde bu durum İranlıların Osmanlı Türkiye'sinin kültürel ve siyasi durumuna yönelik sağlayacağı bilgi ve bilinç ile bilimsel olarak incelenmeye ve yine modernleşme sürecinde her iki milletin birbirlerine olan karşılıklı etkilerine dair daha net bilgiler edinmeye olanak sağlayacaktır. Böyle bir işi yapmak İran'da modern düşünce tarihi araştırmalarında acil ve zaruri ihtiyaçlar içerisinde. Bu makalede söz konusu hususta önemli bilgi ve değerlendirmeleri bünyesinde barındıran ilgili eserler içerisinde bir örnek olarak Mirza Salih Şirazi'nin seyahatnamesine odaklanacağız. Bu çalışmanın zikredilen araştırma zeminine doğru bir pencere açacağını ümit ederiz.

İran'da modern düşünce tarihinde seyahatnameler önemli bir yere sahiptir. Seyahatname metinleri modern düşünce ve öğretilerin Fars dili ve İran düşün hayatına yol aldığı ilk merkezlerden biriydi. Modern dünyanın durumuna dair İranlıların ilk farkındalıkları seyahatnamelerde derç edildi. Bu ilk seyahatnameler arasında Münşi İtisameddin'in Vilayet Şegerfname'si, Münşi İsmail'in Modern Tarih'i, Mirza Ebu Talib İsfahani'nin Mesir-i Talebi'si, Ebulfeth Hüseyin'in Sultan el-Vaizin Seyahatname'si, Mirza Mustafa Afşar'ın kaleme aldığı Hüsrev Mirza Seyahatname'si, Rıza Kulu Mirza Kaçar Seyahatnamesi ve Mirza Salih Şirazi'nin Seyahatnamesi gibi eserlere işaret edilebilir.⁴ İran'da modern düşünce tarihi alanı araştırmacıları, Mirza Salih Şirazi'nin Seyahatnamesi'nin modern kültür ve medeniyeti özellikle de modern batı demokrasisini Fars dili alanına tanıtmada ilk ve en önemli metinlerden biri olduğunu düşünmektedirler. Bu özelliği dolayısıyla söz konusu eser her zaman araştırmacıların dikkatini çekmiş, şerh ve yoruma tabi tutulmuştur.⁵ Bununla birlikte bilebildiğimiz kadarıyla 19.

³ Türkçe literatürde daha çok Cemaleddin Afganî olarak bilinmektedir. (çevirenin notu)

⁴ Daryuş Rahmaniyan, *Tarih-i Tefekkür-i Siyasi der Dövre-i Kacarîyye*, Daneşgah-ı Peyam Nur, Tahran 1388 (2009).

⁵ Feridun Ademiyet, *Fikr-i Azâdi ve Mukaddime-yi Nebzet-i Meşrutiyet*, Tahran 1340 (1961), s. 24-36, Abdülhadi Hairî, *Azâdîya-yi Siyasi ve İctimai ez Didgah-ı Endişegeran; Goşeri ber Neveşteha-yi Parsi der Do Sede-i Vâpesin*, İntişarat-ı Cihad-ı Daneşgahi, Meşhed 1374 (1995), s. 98-104, Seyyid Cevad Tabatabai, *Dibaçe-i ber Nezerîyye-yi İnhîtat-ı İran*, Negah-ı Muasır, Tahran 1380 (2001), s. 254-274.

yüzyıl başındaki Osmanlı Türkiye'sinin tarihi ve kültürü ve yine bu ülkenin siyasi, ekonomik ve toplumsal durumuna yönelik söz konusu seyahatnamenin aktardığı anekdotlar şimdiye kadar dikkate alınıp inceleme konusu yapılmamıştır. Oysaki Osmanlı tarihi ile ilgili önceki yüzyıllarda Farsça olarak kaleme alınmış tarihlerin dışında, Osmanlı tarihini ele alan Mirza Salih Şirazi'nin seyahatnamesinin söz konusu bölümü modern zamanlarda Farsça olarak ve yine saray ve Osmanlı toprakları dışında yazılmış ilk düzenli tarihtir.

Mirza Salih Şirazi, Naibü's Saltana Abbas Mirza'nın 1815'te modern bilim ve teknik öğrenmeleri amacıyla İngiltere'ye gönderdiği öğrenciler arasındaydı.⁶

Mirza Salih, ülkelerin ve milletlerin tarihlerine özel bir ilgi göstermiş, Rusya ve İngiltere tarihiyle ilgili ayrıntılı bilgiler aktarmıştır. Onun zikredilen ülkelerin tarihleriyle ilgili seyahatnamesinde kaleme aldıkları o ülkelerin Fars dilinde yazılan ilk düzenli tarihleridir. O, İngiltere tarihine değinirken giriş kısmında hedefinin padişahların tarihini yazmak olmayıp bu ülkenin ilerlemesindeki etkenleri açıklamak olduğunu belirtmektedir. Bu yönüyle Farsçada geleneksel şehname tarzı tarih yazıcılığını dolaylı olarak eleştiren ilk örnek olarak sayılabilir.⁷ Aynı şekilde Mirza Salih'in anlatımında Osmanlı'nın gerileme ve çökme durumunun daha çok öne çıkarıldığı ve "istibdat, kanunsuzluk, cahillik, hurafecilik" gibi hususlara yapılan işaretler dikkate alındığında onun Osmanlı tarihini yazmaktaki esas amacının bu devletin gerileme ve çöküşündeki etkenleri göstermek olduğu düşünülebilir. Başka bir deyişle onun anlatımında (coğrafi bakımdan) küçük ve isimsiz İngiliz milleti özgürlük, kanun ve demokrasi sayesinde ilerleme yolunda adım atarak dünyanın en büyük güçlerinden birine dönüşmüştür. Osmanlı Devleti ve milleti ise görkemli bir dönemin ardından "kanunsuzluk, istibdat ve zulüm" gibi sebeplerle gerilemeye doğru yol almıştır. Mirza Salih anlatımında Osmanlı Türkiye'sinin durumunu bu ülkenin geçmişteki durumuyla da mukayese etmektedir. Örneğin; Türkiye nüfusuyla ilgili bilgi aktarırken bu ülkenin 200 yıl önceki nüfusunun 50 milyon kişi olduğunu, bugün ise 18 milyon kişiye düştüğünü ifade etmektedir.⁸ Bu mukayesenin başlı başına kendisi Osmanlı'nın gerileme durumunu okuyucunun zihnine işlemektedir. Fetihlerin azalması, topraklarını ve müstemlekeleri peyderpey kaybetmesi, art arda yaşanan kuraklıklar ve stokçuluk, Osmanlıdaki nüfusun azalmasındaki etkenler olarak zikredilmektedir. Bununla birlikte Mirza Salih genel olarak zulüm ve haksızlığın egemen olmasını ana etken olarak öne çıkarmaktadır. Seyahatnamesinin bir yerinde şöyle yazmaktadır:

⁶ Hüseyin Mahbubi Erdekanî, *Tarih-i Müessesat-i Temeddoni der İran*, C. 1, İntişarat-ı Daneşgah-ı Tahran, Tahran 1354 (1975), s. 32 Monika Ringer, Amuzaş, *Din ve Gofte-man-ı İslab-ı Ferhengi der Dövrân-ı Kacar*, Çev. Mehdi Karadağı, Kaknüs, Tahran 1385 (2006).

⁷ Daryuş Rahmaniyan, *Tarih-i İletşenasi-yi İnhitat ve Ağabmandegi-yi İraniyan ve Müslimin*, İntişarat-ı Daneşgah-ı Tebriz, Tebriz 1382 (2003), s. 33-35.

⁸ Mirza Salih Şirazi, *Mecmue-yi Sefernameba-yi Mirza Salih Şirazi, Tashib ve Tozib: Golam Hüseyin Mirza Salih*, Neşr-i Tarih-i İran, Tahran 1364 (1985), s. 398-400.

“Denildiğine göre 1766 yılı tarihinde Türkiye’nin büyük köylerinden 210 tanesi bu ülkenin zulmü nedeniyle altı ay içerisinde kırıldı, hepsi perişan oldu. Öyle ki denildiğine göre 200 yıl önce ile şu anki Türkiye vilayetleri bezimet ve telef olmaya yüz tuttular. 100 yıl daha bu şekilde devam ederse söz konusu vilayetlerin tamamı unutulmaya yüz tutacak tıpkı şu an geride adlarından başka bir şeyleri kalmamış olan “Rum” ve “Grek” vilayetleri gibi”.⁹

Mirza Salih’in anlatımında yeniçerilerin geçmişteki ve o an ki durumları öneme haizdir; O, yeniçeri ordusunun nasıl kurulduğunu kısaca açıklıyor ve onların Osmanlı padişahlarının fetih hareketleri ve bu devletin topraklarını hızlı bir şekilde genişletmesindeki rollerine değinerek şunları söylüyor:

“Yeniçeri o dönemde tüm Avrupa’daki en iyi ordu nizamına sahipti. Ancak savaşa olan bağımlılıklarından dolayı barış dönemlerinde sürekli olarak kargaşa çıkarmaktaydılar. Bu durum Osmanlı padişahları ve vezirleri onları zayıflatmaya çabalayana kadar sürdü. Sonunda iş öyle bir noktaya geldi ki; fiilyatta her kabadayı, serseri, işsiz ve arsız bu grubun içine dâhil edilmiş. İki yüzyıl önce Osmanlı devlet ve ordusunun övünç sebebi olan bir toplulukken, şimdi ise hırsızlık etmekte boynuları darağacına çekilmektedir. Bazıları kumarbane ve şaraphanede rezilce hizmetlerle meşgul olmakta öyle ki şu an da söz konusu taife yalnızca Türkiye’de değil belki bütün dünyadaki en kötü şöhrete ve en itibarsız nama sahiptir. Kötü şöhretli, hain, yüzşüz, vefasız ve kadir kıymet bilmez bir topluluktur...”¹⁰

Modern Batı’nın kültürüne, bilimine ve özgürlüğüne hayranlık duyan ve İran ile diğer İslam ülkelerinin modernleşmesi ve ilerlemesi arzusuna sahip olan Mirza Salih, Osmanlı uleması ve ordusunu; modernleşme ve reformların önünde iki ciddi engel olarak saymakta ve bu iki grubun, modern program ve düşüncelere olan muhalefetlerine yönelik dikkate değer işaretlerde bulunmaktadır. O, ulema ve şeriat ehlinin Osmanlı devletindeki nüfuzunu, bu devletin gerilemesindeki ana etkenlerden biri olarak görmektedir. Onun anlatımlarında bir tür seküler eğilim göze çarpmaktadır:

“Gerçekten dikkatli bir gözle baktığımız her vakit adı geçen molla silsilesi; kendisini Osmanlı devletinin yapı taşı olarak gösterdikçe söz konusu devlet asla ilerleyemeyecek. Sultan Selim Avrupa sistemini İstanbul’a getirme iradesini gösterdi, mollalar... bu sistemi şeriata aykırı görüp düşmanca şekilde ona engel oldular. Yine de bu sultan batı bilimlerini İstanbul’a getirmek istiyordu. Kötü düşüncelerle ona engel olup toplumun cehalet ve hamakat caddesinden dışarı çıkmasına izin vermediler.”¹¹

Türkiye ordusunun Tanzimat ve Batı sisteminin alınmasına yönelik muhalefeti ile ilgili ise şöyle yazıyor:

“... Türkiye ordusu kesinlikle sistem kabul etmiyor. Elli bin Türk’ten müteşekkil ordu beş bin kişiden oluşan Rusya karşısında defalarca kez yenilgiye uğramış olmasına rağmen yine de ordu kendi

⁹ A.g.e., s. 399-400.

¹⁰ A.g.e., s. 393

¹¹ A.g.e., s. 391.

sistemini oluşturamıyor ve hangi sultan batı sistemini getirmeyi kabul etse Türkiye ordusu bunu kabul etmiyor...”¹².

Osmanlı Devleti'nin teşkilat ve idare sistemiyle malî durumu ve vergi sistemi ve yine yiyecek, giyecek, ticaret, mimari, adli kurum ve şeri mahkemeleri, iklimi, sağlık durumu, yolları, İstanbul halkının gümrük işleriyle ilgili olarak da Mirza Salih'in seyahatnamesinde kısa bilgiler aktarılmaktadır. Ancak tüm bunlara değinmek bu çalışmanın hedeflediği kapsam dışındadır.

Sonuç

Yukarıda da görüldüğü üzere Mirza Salih Şirazi, Farsçada ilk olarak Osmanlı Türkiye'sinin tarihini içeren seyahatnamesinin son bölümünde Osmanlı'nın gerileme ve çöküşünü açıklamaya çabalamaktadır. Bu bölüm ile İngiltere ve Rusya tarihini ele aldığı seyahatnamesinin diğer bölümleri mukayeseli olarak ele alındığında onun okuyucusuna kanunculugun/kanunmerkezciliğin ve yine devlet ve millet ile adalet ve adliye arasında bağ kurmanın gelişme ve ilerlemeyi sağlayacağı buna karşılık zulüm, halkın hukuku ve yine kanuna karşı kayıtsızlığın ise çöküşe zemin hazırlayacağını göstermeye çabaladığı açıkça anlaşılmaktadır. Mirza Salih Şirazi'yi modern düşünceye sahip tarihçiler zümresinden saymak mümkündür. O, tarihin hikmet ve mârifetinin faydasını siyasi ve sosyal eksiklikleri teşhis etmekte görmüş ve tarih yazmak suretiyle toplumu dönüştürmeye¹³ yönelmiştir.

¹² A.g.e., s. 395.

¹³ Orijinal metinde gördüğüm anlam karmaşasını yazara danışarak bu şekilde tercüme ettim (çevirenin notu).

KAYNAKÇA

- ADEMİYET, Feridun, *Fikr-i Azadî ve Mukaddime-yi Nebzet-i Meşrutiyet*, Tahran 1340 (1961).
- HAİRÎ, Abdülhadi, *Azadîba-yi Siyasi ve İctimai ez Didgab-ı Endişegeran; Gozeri ber Nevešteba-yi Parsi der Do Sede-i Vapesin*, İntişarat-ı Cihad-ı Daneşgahi, Meşhed 1374 (1995).
- RAİN, İsmail, *Sefername-i Mirza Salih Şirazî*, Bi Ca, Tahran 1347 (1968).
- RAHMANİYAN, Daryuş, *Tarih-i Tefekkür-i Siyasi der Dövre-i Kacariyye*, Daneşgah-ı Peyam Nur, Tahran 1388 (2009).
- RAHMANİYAN, Daryuş, *Tarih-i İletşenasi-yi İnbitat ve Ağabmandegi-yi İraniyan ve Müslimin*, İntişarat-ı Daneşgah-ı Tebriz, Tebriz 1382 (2003).
- RİNGER, Monika, Amuzeug, *Din ve Gofteman-ı İslah-ı Ferhengî der Dövrân-ı Kacar*, Çev. Mehdi Karadağı, Kaknüs, Tahran 1385 (2006).
- SERMED, Gulam Ali, *İzam-ı Mobassel be Harec ez Keşver der Dövre-i Kacariyye*, Bonyad, Tahran 1372 (1993).
- ŞEHİDÎ, Homayun, *Gozares-i Sefer-i Mirza Salih Şirazî*, Bi Ca, Tahran 1362 (1983).
- ŞİRAZÎ, Mirza Salih, *Mecmue-yi Sefernameba-yi Mirza Salih Şirazî*, Tashih ve Tozih: Golam Hüseyin Mirza Salih, Neşr-i Tarih-i İran, Tahran 1364 (1985).
- TABATABAÎ, Seyyid Cevad, *Dibaçe-i ber Nezeriyye-yi İnbitat-ı İran*, Negah-ı Muasır, Tahran 1380 (2001).
- MAHBUBİ ERDEKANÎ, Hüseyin, *Tarih-i Müessesat-i Temeddoni der İran*, C. 1, İntişarat-ı Daneşgah-ı Tahran, Tahran 1354 (1975), s. 320.
- MAHBUBİ ERDEKANÎ, Hüseyin, “Dovvomin Karvan-ı Mârefet” *Mecelle-yi Yağma*, Yıl Belirtilmemiş, s. 592-598.
- MİNOVÎ, Mocteba, “Evvelin Karvan-ı Mârefet”, *Mecelle-yi Yağma*, 1332 (1953), s. 274-278.

